

Afyonkarahisar Masallarındaki Keloğlan Tipi Üzerine Mukayeseli Bir Değerlendirme

An Evaluation Of Comparison On The Type Of Keloğlan In Afyonkarahisar Tales

Dr. Öğr. Üyesi Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL*

Öz:

Milletlerin sözlü hafızaları olan masallar mit, destan ve halk hikâyesi gibi türlerden kaynaklanabilecekleri gibi bu türlere kaynaklık da edebilmektedir. Masallarda yer alan atasözleri, deyimler, alkışlar, kargışlar, şarkılar ve türküler masalların diğer halk edebiyatı mahsulleriyle ve dolayısıyla da halk kültürüyle olan münasebetinin önemli göstergeleridir. Masallar içerisinde yer alan formel yapıların tekerlemelerle tekerlemelerin de eski Şaman dualarıyla olan ilişkisi göz önüne alındığında masalların arkaik yönleri de dikkatleri çekmektedir.

Türk dünyasında kel ve Keloğlan kavramları için *daz*, *tas*, *taşşa*, *keçel* ve *tas-tarakay/taztarakay* gibi isimler kullanılmaktadır. Kellik mitik Türk tasavvurunda Tanrı'nın yoktan var edişiyile ilgilidir. Tanrı'nın makamı da hiçbir şeyin olmadığı *geñ* yani hiçbir hayvanın yaşamadığı ve bitkinin yetişmediği çorak yerededir. Bu yönüyle ele alındığında kellik mitik tasavvurdaki kut inancıyla ilgilidir. Tasavvufta saçı kazıtma eylemi kellik sembolizmi üzerinden dünyevi isteklerden kaynaklanan kötülüklerden arınmayı ifade etmektedir. Bir bakıma kalp temizliği kellik sembo-

* Bu çalışma 5-7 Nisan 2018 tarihlerinde Afyonkarahisar'da gerçekleştirilen VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu'nda yazarı tarafından aynı adla sunulmuş olan sözlü bildirinin genişletilerek makale formatına dönüştürülmüş hâlidir.

** Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Antalya/TÜRKİYE, uyesildal@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3333-1976>

lizmi üzerinde dışa vurulur. Kalenderilik felsefesindeki saç, sakal, bıyık ve kaşların kazıtılmasının alt yapısında da bu inanışın yattığı düşünülmektedir. Kalenderiliğe giriş şartı olarak kabul edilen ve Çihâr Darb olarak adlandırılan saç, sakal, bıyık ve kaşların kazınması ritüeli de bu bağlamda dikkat çekicidir.

Alan araştırmacıları tarafından iki tip Keloğlan olduğu belirtilir. Bunlar *asıl Keloğlan*, *kelli Keloğlan*, *hakiki Keloğlan* ve *düzmece Keloğlan*, *tebdil gezen Keloğlan*, *düzme Keloğlan*, *sahte Keloğlan*, *yalancıkdan Keloğlan* olarak adlandırılırlar. *Asıl*, *kelli* ya da *hakiki Keloğlanlar* doğuştan kel olup fakir ailelerin çocuklarıdır. Fiziken zayıf özellikler gösteren bu kahramanlar zekâları sayesinde düşmanlarıyla baş edebilirler. *Düzmece*, *tebdil gezen*, *sahte* ya da *yalancıkdan Keloğlanlar* ise aslında soylu ailelerin çocukları olup anlatı gereği şekil değiştirerek Keloğlan kılığına girmiş tiplerdir.

Bu çalışma kapsamında Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özçelik tarafından hazırlanan *Afyonkarahisar Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)* adlı kitaptaki 11 adet Keloğlan masalı metni konuyla ilgili diğer çalışmalarla beraber ele alınacak ve Afyonkarahisar masallarındaki Keloğlan tipinin Türk masal geleneği içerisindeki yeri değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Keloğlan, Tastarakay/Taztarakay, Afyonkarahisar,

Abstract:

The tales, which are the oral memories of nations, can originate from myths, epics and folk tales, as well as they can be the source of these genres. Proverbs, idioms, applause, curses, songs and folk songs in fairy tales are important indicators of the relationship of tales with other folk literature crops and therefore with folk culture. Considering the relationship between the rhymes and rhymes with the old Shaman prayers, the archaic aspects of the fairy tales draw attention.

For the bald and Keloğlan concepts in the Turkish world, daz, tas, taşsa, keçel and tastarakay / taztarakay are used. Baldness is about the existence of God in the imagination of mythic Turkish. The position of God is in the barren place where there is nothing, that is, where no animals live and the plant does not grow. From this point of view, baldness is related to the belief in the blessed of the mythical imagination. The act of shaving hair in Sufism refers to the cleansing of evils caused by worldly desires through baldness symbolism. In a way, heart cleansing is expressed on baldness symbolism. It is believed that this belief lies in the substructure of the excavation of hair, beard, mustache and eyebrows. The rituals of hair, beard, mustache and eyebrows, which are considered as the condition of access to the calendars and known as the Chihâr Darb, are also noteworthy in this context.

Two types of Keloğlan are indicated by field researchers. These are the main Keloğlan, kelli Keloğlan, genuine Keloğlan and phoney Keloğlan, tudent Keloğlan, bald Keloğlan, fake Keloğlan, called liar, Keloğlan. The real, with bald head or

genuine Keloğlans are congenitally bald and the children of poor families. These heroes with physically weak features can cope with their enemies with their intelligence. The Keloğlans, who are phoney, deceitful, fake or liar, are the children of noble families and are shaped like Keloğlan by changing their style.

As part of this study, Assist. Assoc. Dr. The texts of 11 Keloğlan tales in the book named Afyonkarahisar Tales (Research-Review-Metin) prepared by Mehmet Özçelik will be discussed together with other works and the place of Keloğlan type in Afyonkarahisar tales in Turkish fairy tale tradition is evaluated.

Keywords: Keloğlan, Tastarakay/Taztarakay, Afyonkarahisar.

Milletlerin sözlü hafızaları olan masallar mit, destan ve halk hikâyesi gibi türlerden kaynaklanabilecekleri gibi bu türlere kaynaklık da edebilmektedir. Masallarda yer alan atasözleri, deyimler, alkışlar, kargışlar, şarkılar ve türküler masalların diğer halk edebiyatı mahsulleriyle ve dolayısıyla da halk kültürüyle olan münasebetinin önemli göstergeleridir. Masallar içerisinde yer alan formel yapıların tekerlemelerle tekerlemelerin de eski Şaman dualarıyla olan ilişkisi göz önüne alındığında (Elçin, 1998: 590; Boratav, 2009: 58) masalların arkaik yönleri de dikkatleri çekmektedir.

Masallar genellikle idealize edilmiş kahramanlar etrafında gelişir. Bu bağlamda Anadolu masallarındaki ana kahramanlar genellikle hanedan ailelerinin çocukları olup fiziki olarak da güçlü tiplerdir. Keloğlan ise gerek fiziki gerekse de sosyoekonomik özellikleriyle zayıf bir tip olarak karşımıza çıkmakla birlikte bu eksikliklerinden kaynaklanan problemleri zekâsı sayesinde aşmakta ve bu yönüyle dinleyici ya da okuyucu üzerinde olumlu bir etki uyandırmaktadır. Anadolu masallarındaki Keloğlan tipi tüm fizikî eksikliklerine rağmen vicdanı, merhameti, içtenliği ve doğruluğu ile dinleyici ya da okuyucuya olumlu örnek olmaktadır. Bu yönüyle masalların eğitici fonksiyonu da Keloğlan masallarında karşılık bulmaktadır. Türk masal geleneği içerisinde önemli ve özel bir yere sahip olan Keloğlan sadece masallarda karşılaşılan bir tip değildir. Halk hikâyelerinde, destanlarda, efsanelerde, türkülerde, köy seyirlik oyunlarında, mânilerde, deyimlerde ve atasözlerinde de Keloğlan'ın izlerine rastlanmaktadır (Alangu 2016: 190; Şimşek 2017: 44).

Bu çalışma kapsamında Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özçelik tarafından hazırlanan *Afyonkarahisar Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)* adlı kitaptaki 11 adet Keloğlan masalı metni konuyla ilgili diğer çalışmalarla beraber ele alınacak ve Afyonkarahisar masallarındaki Keloğlan tipinin Türk masal geleneği içerisindeki yeri değerlendirilecektir.

Masallara dair bilimsel çalışmalar 19. yüzyılda Avrupa'da başlamıştır. İlk yıllarda masal metinlerinin yayımlanması şeklinde gerçekleştirilen çalışmalar zamanla bu metinlerin kataloglaştırılmasına dönüşmüştür. Finlandiyalı bilim adamı Antti Aarne'nin hocası Kaarle Krohn'un isteği ve dönemin önemli bilim adamlarının desteğiyle 1910 yılında hazırlanmış olduğu *Verzeichnis der Marchen Typen Mit Hilfe*

Von Fachgenossen Ausgearbeitet adlı çalışma 1928 yılında öğrencisi Stith Thompson tarafından *The Types of The Folktale* adıyla genişletilerek yayımlanmıştır. Aarne ve Thompson kataloglarında *Asıl Masallar/Asıl Halk Masalları* adıyla anılan (Sakaoğlu, 1999: 10-13) ve gerek dünya gerekse de Türk masallarının büyük kısmını oluşturan masallar halk muhayyilesi tarafından idealize edilmiş insanların başlarından geçenleri anlatırlar. Bu masalların kahramanlarının padişahlar/krallar, sultanlar/kraliçeler, şehzadeler/prensler olmasının sebebi budur. Bu kahramanlar insanlığın norm değerlerine bağlı erdemli şahsiyetleri temsil ederler. Karşılıklarına çıkan olağanüstü güçlere sahip dev ve canavar gibi düşmanların fonksiyonu da bu soylu kahramanları idealize etme çabasıyla ilgilidir. Bu dev ve canavarları yenebilen kahramanlar kendi alışılmış dünyalarından olmayan olağanüstü varlıkları alt ederek dinleyici ya da okuyucunun gözünde yücelmektedir. Masalları yaşatan halk muhayyilesi bir bakıma mükemmel insanın peşinden koşmaktadır. Bunun nedenlerinden biri de elbette ki masalların eğitici fonksiyonuyla ilgilidir. Uygurlar döneminden kalan ve masal özelliği gösteren çeviri şeklindeki dinî eserler de masalların eğitici fonksiyonu bağlamında değerlendirilmelidir. Konuyla ilgili olarak masal ve mitlerin ilkel insan zihninin ürünleri olduğuyla ilgili yaygın görüşe karşı çıkan Fromm'a göre "*Mitoslar ve masallar, kendilerini sembol dili aracılığı ile ifade eden, geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleridir.*" (Fromm 1992: 7, 209, 210). Esmâ Şimşek de "*Yaşamak zorunda olduklarımızla, yaşamak istediklerimizin sistemli bir şekilde anlatıldığı masallarda; arzu edilen dünya, bastırılan duygular ve açıklamaya korktuğumuz düşünceler sembolik bir dil ile ifadesini bulmuştur.*" şeklinde görüş beyan etmektedir (Şimşek 2017: 42). Görüldüğü üzere masalların kökenlerini sadece ilkel olarak tabir edilen ilk dönem insanın zihni yapısında aramak doğru olmayacaktır. Çünkü masallar insanlığın ilk yıllarından beri var olduğu tahmin edilen ve zamana ayak uydurarak yenilenmeyi başaran ürünlerdir. Dolayısıyla da tarihin farklı tabakalarındaki şartları ve insanların zihni yapılarını yansıtmaları olağandır.

Türk dünyasında kel ve Keloğlan kavramları için *daz, tas, taz, tazşa, Tazşa Bala, Tazoğlan, dazlak, taşşa, keçel, kelce, Kelce Batır, Kel İvan, kavlak ve Tastarakay/Taztarakay* gibi isimler kullanılmaktadır (Ögel, 1976: 265; Ögel, 2002: 77-78; Dilek, 2007: 136; Harmancı, 2010: 84). *Daz* sözcüğünün bu kullanımları dikkate alındığında Afyonkarahisar'ın Dazkırı ilçesinin adının anlamı da belirgin hâle gelmektedir. Kellik mitik Türk tasavvurunda Tanrı'nın yoktan var edişiyle ilgilidir. Tanrı'nın makamı da hiçbir şeyin olmadığı *geñ* yani hiçbir hayvanın yaşamadığı ve bitkinin yetişmediği çorak yerdedir (Ergun 2005: 79, 84). Bu yönüyle ele alındığında kellik mitik tasavvurdaki kut inancıyla ilgilidir. Keloğlan'ın kutlu olduğuna dair inanış bir hanın kızını almak için başı altın, ayağı gümüş bir geyiği yakalaması sonrasında hanın bu işi nasıl başardığına dair yönelttiği soruya cevap olarak kendi dilinden dökülen şu cümlelerde de ortaya konulmaktadır: "*Bunu bana, insanlar (adam) öğretmedi. Tanrı (Kuday) öğretti, ağzıma saldı (auzuma saldı)*" (Ögel 2002: 86). Tasavvufta saç kazıtma eylemi kellik sembolizmi üzerinden dünyevi isteklerden kaynaklanan kötülüklerden arınmayı ifade etmektedir. Bir bakıma kalp

temizliği kellik simbolizmi üzerinde dışa vurulur (Şimşek 2017: 47). Kalenderilik felsefesindeki saç, sakal, bıyık ve kaşların kazıtılmasının alt yapısında da bu inanışın yattığı düşünülmektedir. Kalenderiliğe giriş şartı olarak kabul edilen ve Çihâr Darb olarak adlandırılan saç, sakal, bıyık ve kaşların kazınması ritüeli de bu bağlamda dikkat çekicidir (Ocak, 1999: 33, 161-165).

Türkiye’de Keloğlan masalları ve Keloğlan tipi üzerinde pek çok önemli isim çalışmalar yapmıştır. Konuyla ilgili müstakil bir çalışma hazırlaması bakımından büyük önem arz eden Tahir Alangu ilk olarak 1967 yılında yayımlanan Keleoğlan Masalları adlı kitabının “*Keloğlan Masalları Mitostan Kurtuluş- Gerçeğe Yöneliş*” başlıklı inceleme bölümünün girişine “*Kim uyur, kim uyanık? Herkes uyur, Keloğlan uyanık.*” şeklinde bir kayıt düşmüştür. Aslında bu ifade Keloğlan tipinin gösterdiği özelliklerin kısa bir özetidir.

Tahir Alangu’ya göre iki çeşit Keloğlan masalı tipi vardır:

1- *Asıl Keloğlan ya da Kelli Keloğlan Masalı.*

2- *Düzmece Keloğlan ya da Tebdil Gezen Keloğlan Masalı.*

Asıl Keloğlan ya da Kelli Keloğlan masallarında Keloğlan masalın başından sonuna kadar keldir. Bazen sevdiği kız sayesinde masalın sonunda sırma saçlara kavuşur. *Düzmece Keloğlan ya da tebdil gezen Keloğlan* masallarında ise evinden uzaklaşmak zorunda kalıp Keloğlan kılığına bürünen kahramanlar görülür. *Asıl Keloğlan* masallarının genellikle erkek topluluklarında anlatılırken içeriklerindeki “*kavgacı, grotesk, satirci, sert gerçekçi, çok kere açık saçık, kaba ifadeler*” kadınların hoşuna gitmediği için kadın topluluklarında tercih edilmediğini kaydeden Alangu, düzmece ya da tebdil gezen Keloğlan masallarında “*çetin, kaba, yer yer de müstehcen olabilen*” karakterlere rastlamadığını belirtir (Alangu 2016: 189-202). Ancak Esmâ Şimşek Çukurova ve çevresinden derlemiş olduğu Keloğlan masallarının Alangu’nun sıraladığı özellikleri taşımadığını hatta hanımlar arasında daha çok anlatıldığını vurgularken köy seyirlik oyunlarıyla ilgili olarak diğer köy seyirlik oyunlarının erkekler tarafından icra edilmesine karşın Keloğlan oyununun hanımlar arasından oynanması ve icra edilmesine dikkatleri çeker (Şimşek 2017: 51). *Düzmece ya da tebdil gezen Keloğlanlar* “*yardımcı devler, sarayı terketme, gurbet ellerinde tebdil gezme, kılık değiştirme, soyluluk sınavı, sevgili seçme için yarışmalar, turnuvalar, sevdiği kızın babasına savaşta yardım*” gibi motiflerden de anlaşılacağı üzere destan çağının izlerini taşırlar (Alangu 2016: 204). Alangu’nun düzmece ya da *tebdil gezen Keloğlan* adını verdiği tipe Saim Sakaoğlu *düzme Keloğlan* demektedir. Sakaoğlu *düzme Keloğlan*’ı tarifi esnasında “*Bilhassa gadre uğramış zengin veya padişah çocukları kendilerini tanıtmamak için kılık değiştirirler. Karşılarına çıkan bir çobana bol para vererek bir koyun kestirirler ve karnını başlarına geçirerek Keloğlan olurlar. Keloğlan olduktan sonra da umumiyetle padişahın kaz çobanı olarak karşımıza çıkarlar.*” derken hakiki Keloğlan için “*Kurnaz, elinden iş gelir, haksızlığa tahammül edemez vs.*” demektedir (Sakaoğlu 2002: 178-180). *Düzme Keloğlanlar* Esmâ Şimşek tarafından *düzmece/sahte/yalancık*tan *Keloğlan* olarak isimlendirilmiştir (Şimşek 2017: 44). *Düzmece Keloğlan*’a dair görüşlerini açıklayan

Pervin Ergun'a göre kılık değiştirip Keloğlan'a dönüşme ile İslami dönemin önemli motiflerinden olan *don değiştirme* aynı bağlamda düşünülmelidir. Ona göre aslan, güvercin, geyik gibi hayvanların donuna giren alperenler zaman içerisinde düzmece Keloğlanların vazifesini devralmışlardır (Ergun 2005: 80-81). Şamanların hayvan taklidi yaparken hayvanların postlarını giyip boynuzlarını takmaları (Roux, 2005: 115) da bu durumla ilgilidir. Don değiştirip Keloğlan'a dönüşmenin "*Türk sözlü anlatılarında bilhassa acizliği ve zayıflığı vurgulayarak korunma ve dokunulmazlık kazanmak için başvurulan bir yol.*" olduğuna dair görüşler de mevcuttur (Yeşil, 2015: 112).

Asıl ve düzmece Keloğlan tiplerinin ikisinde de karşımıza çıkan kurnazlık özelliği bir bakıma hilebazlık olarak düşünülmelidir. Paul Radin, kahraman mitinin gelişiminde dört evreye işaret eder. Bunlar hilebaz, tavşan, kızılboynuz ve ikiz evreleridir (Jung 2009: 112). Hilebazlık kısmen eğlenceli kısmen de kötücül (zehir!) olan kurnaz oyunları, biçim değiştirme yetisi, hayvansal-tanrısal çifte doğası, her tür işkenceye maruz kalabilmesi ve bir kurtarıcı figürü olması gibi özellikleri üzerinde barındırır (Jung 2017: 121). Türk masallarında karşımıza çıkan *asıl ve düzmece Keloğlan* tiplerinin ikisinin de Jung'un sıraladığı bu özellikleri taşıması dikkatlerden kaçmamaktadır. Hilebazlık özelliği nedeniyle Keloğlan'ın da arketip olarak kabul edilebileceğine dair görüşler mevcuttur (Özünel, 2005: 47-52; Şimşek, 2017: 52; Harmancı, 2010: 182). Hilebazlık özellikle Anadolu sahası dışında kalan Türk dünyası masallarında yer alan Keloğlanların bir kısmının karakteristik özelliğidir. Bu masalarda karşımıza çıkan bazı Keloğlanlar yalancılık, hilebazlık ve hırsızlık gibi olumsuz özelliklere sahip olan kötü görünümlü, dilenci kılıklı tiplerdir (Karadavut, 2006: 21; Dilek, 2007: 136). Radloff tarafından yayımlanan Hanın Kızı adlı anlatmada Keloğlan "*başından (uyuz gibi) kan akan, burnundan sümüğü akan, ayağından su akan, yaman*" bir kel olarak tasvir edilmektedir (Ögel, 1976: 267; Radloff, 1870: 292-293). Bu tip farklı kültürlerde aptal oğlan, aptal Hans ve aptal İvan adlarıyla görülmektedir (Harmancı, 2010: 177).

Pertev Naili Boratav Keloğlan'dan bahsederken "*Bizim fıkralarımızdaki Nasreddin Hoca'nın, hayal oyunlarımızdaki Karagöz'ün yerlerini, masallarımızda Keloğlan tutmuştur. Keloğlan başka bir sözlü anlatma çeşidinin (epique-romanesque yapılı halk hikâyesinin) ünlü kahramanı Köroğlu'nun –veya onun benzerleri ideal yiğitlerin- kılıç, kalkan ve gürzü yerine keskin dilini, sağduyusunu ve kel kafası içindeki üstün aklını kullanmasını, becerikli elleriyle tuttuğunu koparmasını bilir.*" derken diğer halk anlatması kahramanlarının sahip olduğu kanatlı atları olmadığı için yalın ayak diyar diyar gezmek zorunda kalan bu delikanlının gurbete çıkmış köylüyü sembolize ettiğini vurgular. Ona göre Keloğlan gözünü budaktan sakınmadan maceraya atılarak mücadele eden savaşçı insanın masaldaki karşılığıdır (Boratav 2009: 22). Tahir Alangu'ya göre Keloğlan masalları masalların mitos-epostan kopmaya başladığı dönemin yani modern dönemin ürünleridir. Asıl halk masallarının kahramanlarını "*törelere bağlı ve kurulu düzenin kanunlarına boyun eğen kişiler*" olarak kabul eden Alangu Keloğlan masallarında "*Bu dünyanın haksızlıklarına karşı alttan ve derinlerden gelen sinsi ve kinle karışmış bir saldırı ya da bir direnme*

ihtiyacı”nı sembolize eden karakterin başkahraman olduğunu vurgular. Ona göre diğer halk masallarındaki kahramanlar her şeyi kadere bağlayıp boyun eğerken Keloğlan kadere yani kurulu düzene direnir ve bir bakıma sosyal bir yenileşmenin başkaldıran sembolü hâline gelir. Keloğlan asıl halk masallarının kahramanları gibi kötülerle büyü, büyülü araçlar ve tabiatüstü güçler aracılığıyla değil kurnazlık, hilekârlık, ataklık ve beceriklilik gibi araçlarla mücadele etmektedir. Bu bağlamda artık kötülerin karşısına idealize edilmiş şehzadeler değil Keloğlanlar çıkmaya başlamıştır. Bu yüzden *“Halk masallarını okurken kendimizi masal dünyasında, Keloğlan masallarını okurken bu dünyada hissederiz.”* (Alangu 2016: 194-196). Keloğlan tipindeki kahramanlar destan kahramanlarında olduğu gibi her zaman somut bir yükselme ile okuyucunun ya da dinleyicinin karşısına çıkamayabilirler. Onların maceraları çoğu zaman sıradandır. Mitik kahramanlara göre çok iddiasız olan bu tipler ancak masalın sonuna doğru belli engelleri geçip yükselerek kahraman olurlar. Bu tipin kahramanları toplumun değerlerini öne çıkararak sosyal statüler kazanırlar. Manevi bağlamda gelişen bu yükseliş zamanla maddi yükselmeye zemin hazırlamaktadır (Harmancı 2012: 75). Tarık Özcan arkaik dönemden modern döneme geçişteki değişiklikleri sıralarken *“Bütün değişimler gibi, modern çağa geçiş de acısız ve sancısız olmaz. Ara çağ dediğimiz dönemsel değişimde dikkat çeken en önemli özellik, eskinin bir yıkıma tabi tutulmasıdır. Eskinin yorgun düşen ve zamanın ihtiyaçlarına cevap veremeyen soylu dünyası ve onun şahsında soylu metinleri yıkılır. Epiğin insan ve doğa anlayışı yerine; yeni bir insan, doğa ve dünya anlayışı ikâme edilir. (...) İşte bu dönemde Türk edebiyatında yeni bir insan kadrosunun ortaya çıktığı görülmektedir: Keloğlan gibi zayıf, çelimsiz, sıska, hareketli ya da Nasrettin Hoca gibi şişman ve ağır tipler. Bu tipler, epiğin kahraman kadrosunun cesameti karşısında sıska, gülünç ve komik; aynı zamanda mitik dünyanın figürlerini tuzağa düşüren aldatıcı kişilerdir.”* demektedir. Keloğlan ve benzeri tiplerin amacı mitik dünya algısını ve soylu kahraman algısını ortadan kaldırmaktadır. Halk muhayyilesinin bir ürünü olan Keloğlan ve benzeri tipler sadece şeklen değil kullandıkları dil bakımından da epik kahramanlardan farklıdır. Özcan’a göre *“Keloğlan, halk muhayyilesinin ve zekâsının dili olan komiği yakalayarak soylu ve yüceltilmiş dil anlayışını ve onun kiplerini yıkmaya çalışır.”* Keloğlan’ın kas gücü yerine zekâ gücünü kullanması da bu durumun bir göstergesidir. Keloğlan ve benzer tiplerin ortaya çıkışıyla birlikte kara mizah yerini modernitenin bir ürünü olan *humora* bırakır. Eski düzenin ideal ve olağanüstü kahramanları olan padişahlar ve devler de Keloğlan tarafından alt edilerek aslında yeni bir dünya düzenine geçilir (Özcan 2013: 250-254). Esmâ Şimşek’e göre de *“Mitolojinin, bazı özelliklerini kaybederek günümüzde devam eden şekli olarak nitelendirebileceğimiz diğer masallara göre, Keloğlan masalları daha gerçekçi, çağımızın şartlarına daha yakındır. Keloğlan masallarında, olağanüstü ve fantastik unsurlar asgariye indirilmiş, kurulu düzene, otoriteye boyun eğme yerine beceri, hile ve cesaretle birlikte aklın ve mantığın rehberliğinde bir başkaldırı, bir direniş söz konusu olmuştur. Bir bakıma halkın özlemleri ile örtüşen bu anlatılarda, kişilerin iktidarla hesaplaşması konu edilmektedir. Alt tabakadan bir kişinin, üst sınıftakilerle mücadelesi anlatılmaktadır. Masalların sonunda soy, makam ve mevkiye bakılmaksızın, ehil olan ve görevini yapanlar kazan-*

maktadır. Bu anlamda masalın başında fakir, çirkin, kimsesiz olan Keloğlan, azminin ve başarısının ışığında padişahlıkla, zenginlikle veya evlilikle (padişahın kızıyla) ödüllendirilecektir.” (Şimşek 2017: 46). Pervin Ergun’a göre ise Türk toplumunda sınıf olarak adlandırılabilir toplumsal hiyerarşik yapılar yoktur. Toplumun tüm fertleri eşittir. Üstünlük kutla ilgilidir. İslamiyet’le birlikte kut sözcüğünün yerini takva sözcüğü almıştır. Toplumun yönetmekle görevlendirilen kutlu hakanlar ile Keloğlan’ın fonksiyonu arasında fark bulunmamaktadır. Bu bağlamda tebdil-i kıyafet şeklinde halk arasına karışıp gezme Türk devlet geleneğinde yöneticilerin uygulamış oldukları bir yönetim tarzıdır (Ergun 2005: 82-84). Kahramanın ilk başlarda ideal bir tip olamayışı ve kendisine yardımcı olağanüstü güçlerden yoksun oluşu Keloğlan tipinin alışılmış mitolojik kahramanlardan çok daha sonra günümüze yakın dönemlerde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Yani kolektif bilinç diyebileceğimiz halk muhayyilesi tıpkı destandan halk hikâyesine geçiş sürecinde olduğu gibi ayağı yere daha sağlam basan ve gündelik hayatta karşısına çıkabilen unsurları anlatıya dâhil etmeyi tercih etmiştir. Çünkü artık etrafını anlamaya ve anlamlandırmaya başlamıştır. Dolayısıyla da mitik kahramanlara eskisi kadar ihtiyacı yoktur.

Mehmet Özçelik tarafından hazırlanan Afyonkarahisar Masalları adlı eserde yer alan *Keloğlan ve Tilki* adlı masalda Keloğlan ağasının bağına dadanan bir tilkiyi yakalar. Masaldan anlaşıldığı üzere fakirliğinden dolayı bağ bekçiliği yapmaktadır. Tilki kendisini serbest bırakması şartıyla Keloğlan’ı kendi uydurduğu bir şahsiyet olan Fesfes Şahı’nın oğlu olarak tanıtarak padişaha damat yapar. Aradan geçen üç yılın ardından padişah Keloğlan’a dünürünü ziyaret etmek istediğini söyler. Bunun üzerine paniğe kapılan Keloğlan’ın yardımına yine tilki yetişir. Dev anasını kurnazlığı sayesinde öldürerek sarayına sahip olur ve padişahı sarayın Keloğlan’ın babasının olduğuna ikna eder. Tilkinin tüm bu iyiliklerine rağmen Keloğlan bir zaman sonra ondan kurtulmak ister ve onu canlı canlı gömüp başına bir türbe yaptırır. Bunun üzerine tilki mezardan çıkıp yanına dev anasının kızı olan karısını da alarak oradan uzaklaşır (Özçelik, 2004: 290-291). Bu masaldaki Keloğlan *kelli Keloğlan*’ın yani *hakiki Keloğlan*’ın özelliklerini göstermektedir. Masalda yer alan tilki ve dev anası gibi kahramanlar masalın erken döneme ait olabileceğine işaret etmektedir.

Keloğlan ile Dev adlı masalda fakir bir ailenin oğlu olan Keloğlan iki ağabeyiyle birlikte eline düştüğü deve oyun ederek önce kızını, sonrası karısını yedirtir. Ardından da devin alıklığından faydalanıp onu öldürür. Kendisini ölümden kurtarmak adına kandırıp imzalattığı evraklarla da ölen devin tüm mallarının sahibi oluverir (Özçelik, 2004: 361-363). Bu masaldaki keloğlan da *kelli* yani *hakiki Keloğlan* özelliği gösterir. Keloğlan’ın dev ile olan mücadelesi masalın erken dönem Keloğlan masallarından olabileceğini düşündürürken evrak imzalatma hadisesi belgelendirilmiş mülkiyet kavramı üzerinden modern döneme işaret etmektedir. Bu durumun anlatıcıdan kaynaklanmış olma ihtimali yüksektir.

Keloğlan ile Hamamcı adlı masalda dul anasıyla birlikte çiftçilikle uğraşan *hakiki Keloğlan*’ın hikâyesi anlatılır. Keloğlan mahsullerini çalan kargalardan mahsul

yerine sırasıyla idrarı altın olan bir eşek, envayi çeşit yemek sunan sihirli bir sofraya ve sahibini döven bir tokmak alır. Ancak her seferinde gittiği hamamın sahibi tarafında kandırılarak bu sihirli varlıkları ona kaptırır. En sonunda sihirli tokmağın gazabından kurtulamayan hamamcı daha önce çaldığı eşek ve sofrayı Keloğlan' a vermek zorunda kalır (Özçelik, 2004: 383-385). Bu masaldaki sihirli objeler masalın erken dönem Keloğlan masallarından olabileceğini düşündürmektedir.

Kaz Çobanı adlı masal Anadolu'da *Helvacı Güzeli* adıyla bilinen masalın bir varyantıdır. Masalda müezzin ve lalanın cinsel tacizine uğrayan kızın kendini korumak adına bir çobandan elbiselerini ve kepeneğini alıp kafasına bir koçun işkembesini geçirerek Keloğlan kılığına girdikten sonra kaz çobanlığı yapması anlatılır. Vakti geldiğinde kafasındaki işkembeyi çıkarıp kimliğini açık eden kız kendisini taciz eden müezzin ve lalanın cezalandırılmasını sağlar (Özçelik, 2004: 427-429). Görüldüğü üzere bu masalda *düzmece Keloğlan* şeklinde bir kız karşımıza çıkmaktadır. Kafasına geçirdiği işkembe sayesinde Keloğlan kılığına giren kız *hakiki Keloğlan*'ın kurnazlığına sahip olur ve bu şekilde kendisine kötülük edenleri cezalandırır.

Padişahın Oğlu ile Atı adlı masalda aslında bir padişahın oğlu olan ancak *gavur* kralının ve annesinin zulmünden kaçarken yolda rastladığı çobandan bir koyunla elbiselerini satın alıp giyen, koyunu da çobana kestirip karnını kafasına geçirerek Keloğlan kılığına giren bir kahramana rastlanmaktadır. Kılık değiştirip başka bir padişaha damat olan kahraman kelliğinden ötürü hor görülür. Ancak masalın sonunda yiğitliği anlaşılır (Özçelik, 2004: 430-435). Görüldüğü üzere bu masalda karşımıza çıkan Keloğlan *düzmece Keloğlan*'dır. Masalın adında geçen at denizaygırı olan sihirli bir attır. Oğlanla ayrılık vakti geldiğinde kendisine tüylerinden birkaçını verir. Oğlan zorda kaldığında bu tüyleri tutuşturur ve at onun yardımına koşar. Keloğlan'ın başarılarını bu atın yardımı sayesinde kazanır. Masalda karşımıza çıkan *tüyleri tutuşturma* mitik bir hadisedir. Yardımcı kahramanların asıl kahramana verdikleri bu tüyler, "bütünün yerine onun bir parçasının geçirilebilirliği prensibi"yle ilişkilidir (Sagitov, 1986: 127; Ergun-İbrahimov, 2000: 34). Bu prensiple ilgili olarak Şaman aynı sırasında at kılı yakarı Şaman kendisini öbür âleme ulaştıracak olan sihirli atı çağırılmaktadır (Eliade, 1999: 511). Masalda geçen bu hadise masalın erken dönem Keloğlan masallarından olabileceğini düşündürmektedir.

Hiç adlı masalda annesiyle birlikte yaşayan bir Keloğlan'a rastlanır. Keloğlan haylaz ve şakacı bir çocuktur. Annesinin kendisinden istediği bir kilo hiçi aramak için çıktığı yolda art arda karşısına çıkan insanlardan yediği dayaklar ve onlarla arasındaki diyaloglar ile başından geçenlerin anlatıldığı masal zincirleme masal örneği göstermektedir (Özçelik, 2004: 449-450). Bu masaldaki Keloğlan *hakiki Keloğlan* olup masal modern döneme ait görünmektedir.

Keloğlan ile Cambazlar adlı masalda yöredeki herkesi dolandıran üç cambaz kardeşi dolandırmayı başaran Keloğlan'ın asıl amacı bu üç kardeşe derslerini vermektedir. Onları defalarca dolandıran Keloğlan bir bakıma bu kardeşler tarafından

dolandırılan insanların da intikamını alır (Özçelik, 2004: 451-452). Bu masaldaki keloğlan *hakiki Keloğlan* olup dolandırıcılığı kendisine bir menfaat sağlamaktan öte sahtekâr üç kardeşe derslerini vermek için kullanmıştır. Masal modern döneme ait görünmektedir.

Keloğlan ile Köylüler masalında Keloğlan başında saçı olmayan bir çocuktur. Babası küçük yaşta öldüğü için annesi tarafından şımarık şekilde büyütülmüş ve bu yüzden haylaz bir oğlan oluvermiştir. Keloğlan kendisini kandırıp öküzünü kesmesine sebep olan köylüleri zekâsı sayesinde defalarca kandırıp intikamını alır ve onlardan aldığı mallarla zengin olur. Keloğlan'ın intikamı öyle sert olur ki en sonuncusunda ölümlü olaylar vuku bulur (Özçelik, 2004: 453-455). Bu masaldaki keloğlan *hakiki Keloğlan* olup durup dururken kimseyi kandırmaz. Hilebazlığı intikam aracı olarak kullanır. Masal modern döneme ait görünmektedir.

Keloğlan ile Köse masalında Keloğlan babasının ölümünün ardından ağabeyi ve annesiyle fakir bir şekilde yaşamayı sürdürür. Ağabeyi babasının nasihatine uymayarak tüyü sarı, göz gök adamla çalışmaya başlar ve adam tarafından kafa derisi yüzülür. Olanları öğrenen Keloğlan zekâsı sayesinde aynı şekilde adamın kafa derisini yüzerek ağabeyinin intikamını alır (Özçelik, 2004: 456-458). Bu masalda da görüldüğü üzere Keloğlan'ın birinin canını yakmasının sebebi ağabeyinin intikamını alma arzusuyla ilgilidir. Bu masaldaki keloğlan *hakiki Keloğlan* olup masal modern döneme ait görünmektedir.

Keloğlan ile Bey masalında kendisini aldatan beyden intikamını çok sert bir şekilde alan Keloğlan fakir annesiyle yaşayan bir çocuktur ve kafasında saçı olmadığı için kendisine Keloğlan denmektedir. Masalın sonunda Keloğlan tarafından cezalandırılan bey bir daha kimseyi aldatmaz. Keloğlan böylece aldatmayı alışkanlık hâline getirmiş bir beyin zulmünden ait olduğu toplumu kurtarır (Özçelik, 2004: 467-468). Bu masaldaki keloğlan *hakiki Keloğlan* olup masal modern döneme ait görünmektedir.

Ölüleri Bacaya Çektiren Keloğlan masalında Keloğlan tüm itirazlara rağmen talih kuşunun kafasına konması sayesinde padişah olur. Seçim öncesinde beyan ettiği üzere memleketteki ölülerin gömülmesine izin vermez ve cesetleri bacaya astırır. Bundaki amacı da memleketteki hırsızlık benzeri olayların önüne geçmektir. İnsanların bu huylarından vazgeçmesi şartıyla cenazelerin gömülmesine izin veren Keloğlan bu sayede memlekete nizam verir (Özçelik, 2004. 469). Masalda karşımıza çıkan talih kuşu, masalın erken dönem Keloğlan masallarından olabileceğini düşündürmektedir. Bu masaldaki keloğlan *hakiki Keloğlan*'dır.

Afyonkarahisar masallarında yer alan Keloğlan masallarından 2 tanesi *düzmece*, 9 tanesi *hakiki Keloğlan* özelliği göstermektedir. Gerek *düzmece* gerekse de *hakiki Keloğlanlar* Keloğlan'ın karakteristik özelliklerini yansıtır. *Düzmece Keloğlanlar* Keloğlan kılığına girince *hakiki Keloğlan*'ın özelliklerini elde edip tıpkı *hakiki Keloğlanlar* gibi davranışlar sergiler. Afyonkarahisar masallarında karşımıza çıkan *hakiki Keloğlan* masallarındaki kahramanların kel ve fakir oluşu, *düzmece Keloğlanların* ise bey ya da padişah çocukları oluşu Türk masal geleneğinde

karşımıza çıkan Keloğlanlarla örtüşmektedir. Devler, olağanüstü hayvanlar ve sihirli objeler arkaik döneme işaret ederken Keloğlan'ın beyler ve sahtekârlarla olan mücadeleleri modern döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda Afyonkarahisar masalları içerisinde yer alan Keloğlan masallarının kahramanları olan Keloğlanlar da Türk masallarının genelinde karşımıza çıkan Keloğlanlardan farklı değildir.

Kaynakça:

- ALANGU, Tahir, (2016), *Keloğlan Masalları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BORATAV, Pertev Naili, (2009), *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- DİLEK, İbrahim, (2007), *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yayınevi.
- ELÇİN, Şükrü, (1998), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ.
- ELİADE, Mircea, (1999), *Şamanizm*, (Çeviren: İ. Birkan), Ankara: İmge.
- ERGUN, Pervin, (2005), "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Millî Folklor*, 68: 78-84.
- ERGUN, Metin, İBRAHİMOV, Gaynislam, (2000), *Başkurt Halk Destanları*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- FROMM, Erich, (1992), *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, (Çeviren: A. Arıtan-K. H. Ökten), İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- HARMANCI, Meriç, (2010), *Türk Masallarında Keloğlan Tipi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kocaeli.
- HARMANCI, Meriç, (2012), "Keloğlan'ın Mitik Aynadaki Görüntüsü". *Millî Folklor*, 94: 72-80.
- JUNG, Carl Gustav, (2009), *İnsan ve Sembolleri*, (Çeviren: A. N. Babaoğlu), İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- JUNG, Carl Gustav, (2017), *Dört Arketip*, (Çeviren: Z. Aksu Yılmaz), İstanbul: Metis Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya, (2006), *Kırgız Masalları*, Konya: Kömen Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin, (1976), "Keloğlan Masal Motifinin Eski Türk Kökenleri", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt (Halk Edebiyatı)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin, (2002), *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar), II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, Tarık, (2013), "Modern Bir Öncü: Keloğlan". *Bilig*, 65: 247-258.

ÖZÇELİK, Mehmet, (2004), *Afyonkarahisar Masalları (Araştırma-İnceleme-Metin)*, Isparta: Fakülte Kitabevi.

ÖZÜNEL-ÖLÇER, Evrim, (2005), “Kel Ata’dan Keloğlan’a ‘Hilebaz’ Dönüşüm”, *Millî Folklor*, 67: 47-52.

RADLOFF, W. Wilhelm, (1870). *Proben der Volkslitteratur derTürkischen Stämme Süd-Sibiriens-III*, St.Petersburg: P.U.K.İ.A.N.

ROUX, Jean-Paul, (2005), *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalıcı.

SAGİTOV, M., Muhtar, (1986). Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, (Çeviren: Nuri Yüce), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 7: 125-132.

SAKAOĞLU, Saim, (1999), *Masal Araştırmaları*, Ankara: Akçağ.

SAKAOĞLU, Saim, (2002), *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ.

ŞİMŞEK, Esmâ, (2017), “Türk Masallarının Millî Tipi: Keloğlan”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 11: 41-57.

YEŞİL, Yılmaz, (2015), *Türk Sözlü Anlatılarında Şekil Değiştirme*, Ankara: KalemKitap Yayınları.

Extended Abstract:

The tales, which are the oral memories of nations, can originate from myths, epics and folk tales, as well as they can be the source of these genres. Proverbs, idioms, applause, curses, songs and folk songs in fairy tales are important indicators of the relationship of tales with other folk literature crops and therefore with folk culture. Considering the relationship between the rhymes and rhymes with the old Shaman prayers, the archaic aspects of the fairy tales draw attention.

For the bald and Keloğlan concepts in the Turkish world, daz, tas, taşsa, keçel and tastarakay / taztarakay are used. Baldness is about the existence of God in the imagination of mythic Turkish. The position of God is in the barren place where there is nothing, that is, where no animals live and the plant does not grow. From this point of view, baldness is related to the belief in the blessed of the mythical imagination. The act of shaving hair in Sufism refers to the cleansing of evils caused by worldly desires through baldness symbolism. In a way, heart cleansing is expressed on baldness symbolism. It is believed that this belief lies in the substructure of the excavation of hair, beard, mustache and eyebrows. The rituals of hair, beard, mustache and eyebrows, which are considered as the condition of access to the calenders and known as the Chihâr Darb, are also noteworthy in this context.

In the world famous fairy tales catalogs, tales which are called as master tales / original folk tales and which make up a great part of both the world and Turkish tales tell the story of the people who are idealized by the folk imagination. That is why the heroes of these tales are sultans / kings, sultans / queens, princes / princesses. These heroes represent virtuous personalities that depend on the norms of humanity. The function of enemies, such as giant and monster with extraordinary powers, is also about the attempt to idealize these noble heroes. The heroes who can defeat these giant and monsters are elevated in the eyes of the listener or the reader by subverting the extraordinary beings that are not from their usual worlds. The folk imagination that keeps the tales alive in a way follows the perfect man. One of the reasons for this, of course, is related to the educational function of tales. The main heroes of Anatolian tales are children of dynasty families and physically strong ones. While Keloğlan is a weak type with its physical and socioeconomic characteristics, it overcomes the problems arising from these deficiencies thanks to its intelligence and has a positive effect on the audience or readers. Despite all the physical deficiencies of Anatolian tales, Keloğlan type is a positive example to the listener or the reader with his conscience, compassion, sincerity and correctness. Keloğlan, which has an important and special place in Turkish fairy tale tradition, is not just a type encountered in fairy tales. There are traces of Keloğlan in folk tales, epics, legends, folk songs, village plays, speeches, idioms and proverbs.

The fact that the hero was not the ideal type at first and that he lacked extraordinary powers indicates that Keloğlan type emerged much later than today's customary mythological heroes. In other words, the collective imagination that we can call collective consciousness has chosen to include the elements that can be

seen in daily life more solidly and that are able to come across in daily life just like in the period of transition from folk to tales. Because now he began to understand and make sense of his surroundings. Therefore, he does not need mythical heroes as much as he used to.

Two types of Keloğlan are indicated by field researchers. These are the main Keloğlan, kelli Keloğlan, genuine Keloğlan and phoney Keloğlan, tudent Keloğlan, bald Keloğlan, fake Keloğlan, called liar, Keloğlan. The real, with bald head or genuine Keloglans are congenitally bald and the children of poor families. These heroes with physically weak features can cope with their enemies with their intelligence. The Keloğlans, who are phoney, deceitful, fake or liar, are the children of noble families and are shaped like Keloğlan by changing their style. In disguise, transforming into Keloğlan and frost change, one of the important motifs of the Islamic period, are considered in the same context. Alperenes who entered into the trousers of animals such as lions, pigeons and deer took over the duties of phony Keloglans. This is the case when the shamans imitate animals and put on their horns while they are pretending to be animals.

As part of this study, Assist. Assoc. Dr. The texts of 11 Keloğlan tales in the book named Afyonkarahisar Tales (Research-Review-Metin) prepared by Mehmet Özçelik will be discussed together with other works and the place of Keloğlan type in Afyonkarahisar tales in Turkish fairy tale tradition is evaluated. According to the results of this evaluation, which are the heroes of Keloğlan tales in Afyonkarahisar fairy tales, 2 of them are phony and 9 of them show genuine Keloğlan feature. Both phony and genuine Keloglans reflect the characteristics of Keloğlan. When the doomed Keloğlans disguised as Keloğlan, they acquire the characteristics of the Keloğlan and behave just like the genuine Keloğlans. The fact that the heroes of the Keloğlan tales appear in the tales of Afyonkarahisar are bald and poor, and the phoney Keloğlans are bey or sultans belong to the Keloğlans who appear in Turkish fairy tale tradition. Giants, extraordinary animals and magical objects point to the archaic period, while Keloğlan's struggles with the gentlemen and the impostors point to the modern era. In this context, Keloglans, who are the heroes of Keloglan tales in Afyonkarahisar tales, are not different from the Keloglans that come across Turkish tales in general.

Keywords: Keloğlan, Tastarakay/Taztarakay, Afyonkarahisar.